

ВИННИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПОТЕНЦІАЛ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ WINE TOURISM IN UKRAINE: POTENTIAL AND DEVELOPMENT TRENDS

У статті розкрито зміст винного туризму, визначено основні його принципи та особливості розвитку. Розглянуто історичні аспекти зародження та розвитку винного туризму у зарубіжних країнах та Україні. Обґрунтовано важливість розвитку винного туризму як для окремих суб'єктів туристичного ринку, так і для держави та світового співтовариства. Увагу приділено потенціалу України, головним чином основних її виноробних регіонів – Північного Причорномор'я та Закарпаття – щодо розвитку винного туризму. Розглянуто кращі виноробні України, винні фестивалі та свята, які щорічно відбуваються у регіонах України, а також винні маршрути основними винними регіонами нашої держави, інші інструменти активізації винного туризму в Україні. З огляду на наявний потенціал, констатовано лише часткове його використання, а відтак необхідність поєднання зусиль суб'єктів туристичного ринку та зацікавлених сторін щодо виходу винного туризму в Україні на вищий щабель розвитку.

Ключові слова: винний туризм, Україна, виноробство, винні фестивалі, винні маршрути.

The article mentions that wine tourism is a specific type of tourism that involves getting to know the technology of wine production and tasting it on the territory of a winery, as well as visiting wine-growing regions in order to get acquainted with the history, technology and culture of wine consumption, and participation in special thematic events. It is noted that its main principles are authenticity, attractiveness, consumer culture, and comprehensiveness. It was established that wine tourism develops only in those regions in which viticulture and winemaking are well developed, as well as tourist infrastructure and there is a corresponding interest of tourism market subjects. The historical aspects of the origin and development of wine tourism in foreign countries and Ukraine are considered. It was noted that in Europe, increased interest in wine tourism began to be observed at the end of the 20th century, and in Ukraine – during the last decade. The importance of the development of wine tourism for individual subjects of the tourist market, as well as for the state and the world community is substantiated. Thus, wine tourism is able to positively influence the socio-economic development of territories and ensure their sustainable development, as well as popularize the cultural heritage of the region/country, promote the tourism product at the national/international level. Attention was paid to the potential of Ukraine and it was found that the south of Ukraine and Transcarpathia have the greatest opportunities for the development of wine tourism. The best wineries of Ukraine, wine festivals and holidays that take place annually in the regions of Ukraine, as well as wine routes through the main wine regions of our country, other tools for the activation of wine tourism in Ukraine are considered. In view of the existing potential, only its partial use was ascertained, and therefore the need to combine the efforts of tourism market entities and interested parties in order to bring wine tourism in Ukraine to a higher level of development, to transform Ukraine into a wine region known in Europe and the world.

Key words: wine tourism, Ukraine, winemaking, wine festivals, wine routes.

УДК 338.48-6:641/642

DOI: <https://doi.org/10.32843/infracruct67-28>

Чорна Н.М.

д.і.н., професор,
завідувач кафедри туризму
та готельно-ресторанної справи
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Державного торговельно-економічного
університету

Chorna Nataliia

Vinnitsia Trade and Economic Institute
of State University of Trade and Economics

Постановка проблеми. Відповідно до результатів дослідження «Tourism 2020 Vision», оприлюднених на конференції WTO в Лісабоні у 1998 р., у п'ятірку найбільш перспективних у XXI ст. видів туризму потрапив тематичний туризм. Так, вже сьогодні багатьох туристів мало цікавить пасивний відпочинок на березі моря чи відвідування всесвітньо відомих атракцій. Натомість тематичний відпочинок набирає дедалі більшої популярності. Йдеться в т. ч. і про винний туризм, інтерес до якого зростає паралельно зі зростанням культури споживання вина та прагнення споживачів купати якісні вина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до доробку попередників засвідчило, що проблемам винного туризму в Україні приділено недостатньо уваги. Окрім підручника за авторством С. Іванова, В. Домарецького, Д. Басюк [5], у якому на академічному рівні комплексно проаналізовані теоретичні та прикладні аспекти винного туризму, окремі аспекти проблеми зазнали висвітлення у розвідках Л. Горшкової, О. Карташової, О. Любіцевої, С. Нездоймінова, ін. Разом з тим, в науковій літературі наразі відсутні аналітичні дослідження сучасного стану та

тенденцій розвитку винного туризму в Україні, ресурсного його забезпечення та можливостей ґенези на найближчу перспективу.

Постановка завдання. У зв'язку з недостатньою представленістю проблеми у науковій літературі, а також зростаючою популярністю винного туризму важливо проаналізувати відповідний потенціал України, а також те, якою мірою він наразі використовується, яким є рівень його розвитку та які тенденції йому притаманні.

Виклад основних результатів дослідження. Як свідчить історія, вино є одним із перших відомих напоїв, а його виробництво бере свій початок із найдавніших часів. Перше вино люди отримали майже випадково: забутий у глечикі сік дикого винограду зіграв, а отриманий напій настільки сподобався, що незабаром про сік «забули» ще раз. А потім ще раз і так далі.

Наразі у світі є низка регіонів, виробництво вина в яких має усталені традиції. Так, у Старому світі найвідомішими виноробними регіонами є Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Угорщина, на які припадає понад 70% світового виробництва, у Новому світі – Австралія, Аргентина, Чилі, США та ПАР. Та, на відміну від останніх, історія винної галузі у

Європі є в рази довшою та багатшою, а виноградник по праву вважається складовою європейської культурної спадщини.

Що стосується використання традицій виробництва вина у туризмі, подібні практики вперше були застосовані на початку ХХ ст. у виноробнях Франції та Італії і менше, ніж за сто років, були доведені до досконалості. З виходом у прокат французьких кінофільмів «Хороший рік» (2006 р.), «Повернення в Бургундію» (2017 р.) відвідування виноробень та виноградників перетворилося на мрію для багатьох туристів. Винних турів, відповідно, суттєво побільшало, а в провідних «винних» країнах Європи прискореними темпами почали формуватися маршрути винного туризму, т. з. «винні шляхи», з відвідуванням виноградників, центрів виноробства, винних замків, погребів, ресторанів, ін.

На сьогодні виробництво вина та туризм настільки щільно переплелися, що винний туризм розвивається у всіх без виключення виноробних регіонах. Ознайомлення з технологією виробництва вина, а також його дегустація на території виноробні є головними складовими винного туризму. Крім того, винний туризм передбачає ознайомлення з історією, технологією та культурою споживання вина, а також участь у спеціальних тематичних закладах та заходах, серед яких – винні підвали, винні виставки, конкурси, фестивалі, ін.

Винний туризм, безсумнівно, є одним із найбільш романтичних різновидів туризму, а пік організації т. з. «винних турів» припадає на вересень-жовтень, коли відбувається збір урожаю і туристи мають можливість не лише посмакувати молодого вина, але й долучитися до збору винограду (в Італії та Франції, щоправда, урожай винограду збирають протягом п'яти місяців і «п'як» винних турів є доволі тривалим). Окрім, власне, самого вина, шанувальників винного туризму приваблюють культурні пейзажі виноградників, пам'ятки архітектури, мальовничі села, шато, виноробні заводи, а також особлива атмосфера спілкування з людьми, закоханими у вино, феєричні свята і багата палітра смаків під час дегустації.

Винний туризм ґрунтується на тому, що дегустувати вино слід лише в місці його безпосереднього виробництва, щоб міцно зв'язати у своїй пам'яті та уяві букет і смак напою з таємницею його походження через природу, історію та дух місцевості, технологічну культуру виробництва, а також особисто познайомитися з виноробами, дізнатися про вікові традиції виноградарства та виноробства, а його основними принципами є автентичність, атрактивність, культура споживання, комплексність. Так, більшість фахівців, а також справжніх поціновувачів вина наполягають на тому, що дегустувати напій слід лише в місці його виробництва,

адже кожна територія – теруар – має свою енергетику, відповідно вино, вивезене з місця, де воно виростило і дозріло, втрачає свій неповторний смак та аромат; важливо, аби туристи отримали задоволення не лише від дегустації вина, але й від споглядання технології його виробництва, приміщення, інтер'єру, посуду, ін. (турист має не лише посмакувати вино, але й отримати від нього візуальне задоволення, відчуття його на дотик); обов'язковим є дотримання винного етикету, в т. ч. міри у споживанні вина; запорукою успіху винного туризму є співпраця виробників вина з різними суб'єктами туристичного ринку у напрямку створення цілісного туристичного продукту та його просування [5, с. 30–32].

У світлі зазначеного безсумнівною видається роль винного туризму у популяризації культурної спадщини регіону, а також популяризації продукції місцевих виноробів. Так, приїжджаючи у той чи інший виноробний регіон, туристи ознайомлюються з традиціями виробництва вина у ньому, а стосуються вони не тільки способів обробітку винограду і виробництва вина, а й різних звичаїв, пов'язаних зі збором винограду, його переробкою на сік і т. д. Своєю чергою, з погляду регіонів і місцевостей, в яких вирощується виноград, інтерес туристів до вина і виноробства дає змогу зберегти ці звичаї. Крім того, з вирощуванням винограду пов'язаний характерний тип «культурного пейзажу», на який накладаються не тільки виноробство, але й певний тип міської забудови, планування споруд і будівель. Відтак, винний туризм сприяє підтримці і зміцненню культурного пейзажу [6, с. 35].

Що стосується просування продукції місцевих виробників, винні тури дозволяють їм забезпечити підвищення упізнаваності своєї продукції, її популяризації на національному та міжнародному ринку, а також нарощування обсягів виробництва. Очевидними також є додаткові економічні та соціальні вигоди, що їх отримують місцеві громади. Так, дедалі частіше винний туризм сприймається ключовим елементом сталого розвитку виноробних регіонів, потужним соціально-економічним чинником стабілізації місцевого економічного розвитку, збереження трудового та виробничого потенціалу. До прикладу, м. Бордо (Франція), яке ще 30 років було «брудним сірим містом» з потком туристів на нульовому рівні, сьогодні є загальноновизнаною столицею вина та винного туризму, яку за рік відвідує більше 4,3 млн туристів, понад 600 тис з яких прибувають на літній фестиваль вина і відкорковують близько 65 тис пляшок.

В Україні традиції виноградарства та виноробства є доволі давніми: у південній частині вони сягають IV ст. до н. е., а в північній – IX ст. Проте, у зв'язку з антиалкогольною компанією М. Горбачова, у 1986–1989-х рр. на території

України було розкорчовано понад 60 тис га виноградників, і галузь зазнала значних витрат. Суттєвої активізації виробництво вина в Україні зазнало лише на початку 2000-х рр., і власне з того часу бере свій початок розвиток у нашій державі винного туризму.

Наразі винний туризм набуває дедалі більшої популярності у всіх виноробних регіонах України, особливо на Закарпатті та в Північному Причорномор'ї, клімат яких є особливо сприятливим для вирощування винограду та створення смачного напою. Так, формуються спеціальні винні маршрути, на виноробнях відкриваються дегустаційні зали та музеї вина, розробляються тури з відвідуванням виробництва та виноградників, дегустаціями та участю у фестивалях вина, ін. Щодо спеціальних винних маршрутів, на сайті Клубу мандрівників НавколоUA, приміром, таких представлено сім – різними куточками України, з усталеними, а також такими, що лише зароджуються, традиціями виноробства [3], компанія TravelYourWay пропонує розроблення індивідуальних та групових винних турів виноробними регіонами України з урахуванням побажань та запитів туристів [2], а більшість внутрішніх туристичних операторів України мають у своєму асортименті тури, маршрутами яких передбачене відвідування виноробень з дегустаціями вин, участь у винних фестивалях, ін.

Як відомо, перші винні маршрути в Україні були розроблені та презентовані виноробними підприємствами південних регіонів України. Йдеться, зокрема, про колаборацію Всеукраїнської асоціації виноробів і сомельє, а також Школи сомельє ТОВ «Майстер-клас» та Інституту туризму ФПУ, результатом якої стало розроблення у 2007 р. винних турів за участі винзаводу «Шабо», Одеського заводу шампанських вин, Одеського коньячного заводу ТМ «Шустов», ТМ «Вина Гулієвих», ТМ «Колоніст».

Пізніше було розроблено винний маршрут Закарпаттям, за участі відомого винороба О. Ковача та ще кількох місцевих ентузіастів. Закарпатський винний шлях об'єднав 12 винних підвалів та дегустаційних залів кращих виноробів, у яких приймають відвідувачів з метою популяризації закарпатських вин.

У 2020 р. з'явився еногастрономічний маршрут «Дорога вина та смаку Української Бессарабії», довжиною 900 км та з 36 локаціями, серед яких – унікальні виноробні, крафтові сироварні, равликова еко-ферма та еко-садиби Одещини. Винна складова маршруту представлена сімейною виноробнею «Колоніст», Центром культури вина «Shabo» та винним підвалом Vinaria.

Як засвідчив аналіз винних турів від провідних туристичних операторів України, організовуються вони, зазвичай, на 2–3 або 4–5 днів (виключення

становлять профілактично-лікувальні тури, які тривають від 14 до 21 дня) і умовно можуть бути диференційовані на три групи:

- економ-тури, які включають дегустації вин, відвідування винних заводів чи винних фестивалів. За своєю суттю такі тури, як правило, є культурно-пізнавальними і включають лише окремі елементи винних подорожей та тривають в середньому 2–3 дні;

- тематичні тури, які передбачають відвідування відомих виноробних підприємств певного регіону та дегустації і тривають 4–5 днів;

- професійні тури, які адресуються туристам, чий професійні інтереси безпосередньо пов'язані з вином та гастрономією, або просто вимогливим клієнтам. Такі туристи віддають перевагу індивідуальним маршрутам, прагнуть ексклюзивної програми та готові за це платити.

На сьогодні розвиток виноградарства та виноробства в Україні досягнув такого рівня, що окремі з виробників почали гідно конкурувати з провідними виноробами Європи та світу й успішно брати участь у різноманітних міжнародних конкурсах. Як наслідок, авторитет українського вина почав стрімко зростати не лише в Україні, але й далеко за її межами. Так, завдяки вдалій маркетинговій політиці виноробів, а також роботі фахівців туристичної індустрії на сьогодні в Україні маємо низку різних за масштабами виробництва, але однаково популярних у туристів виноробень, відвідування яких гарантує останнім особливо яскраві та позитивні емоції.

Серед кращих виноробень одне з провідних місць по праву займає Виноробне господарство князя Трубецького – розміщене на березі Дніпра в оточенні гарної природи (с. Веселе на Херсонщині), єдине в Україні історичне шато зі старовинною архітектурою та глибокими таємничими підвалами, якими в XIX ст. ходив князь Трубецький і які зберігають вина з понад столітньою історією. Дана виноробня наразі є основним винним виробником Херсонської області, в якій виробляються марочні сухі таврійські вина. Загалом, підприємство виробляє 26 видів вин, а в його підвалах зберігається понад 10 тис пляшок напою.

У Будинку марочних коньяків «Таврія» (м. Нова Каховка на Херсонщині) можна знайти не лише хороше вино, але й ознайомитися з технологією перетворення винограду в елітний напій. У галереях господарства, яке є найбільшим в Україні виробником коньяків із великими виноробними угіддями – близько 1400 га сортових виноградників – зберігається понад 6 тис дубових діжок і бутів, в яких витримуються найкращі коньячні спирти.

Сухі, напівсухі та солодкі вина преміум-класу, виготовлені виключно з місцевого винограду, своїм відвідувачам пропонує сімейна виноробня

«Колоніст», заснована у 2005 р. на півдні Одеської області (с. Криничне Болградського р-ну).

На винзаводі «Шабо», відкритому в 2003 р. у регіоні зі сформованими ще у XVIII ст. традиціями виноробства, з просвітницькою метою засновано Центр культури вина Шабо, відвідувачам якого демонструють не лише найсучасніші технології виробництва вина, але й розповідають історію виноробства і виноградарства на півдні України, показують старовинні винні підвали. Це – перший і допоки єдиний освітній комплекс в Україні, а заразом потужний соціальний проект компанії «Шабо», включений до Європейської карти музеїв вина, головною метою якого є підвищення в Україні культури споживання вина, яке є мірилом цивілізації і надбанням національної культури, а також підвищена увага до якості продукту.

На відміну від півдня України, на Закарпатті, попри радянську заборону підприємництва та сухий закон, традиції виноробства вдалося зберегти і наразі в регіоні є низка населених пунктів, у яких на одній вулиці можна нарахувати кілька десятків винних погребів. Найбільш відомий у регіоні виробник вина, а заразом один із найбільших виробників та експортерів вина в Україні – Виноробний комплекс «Чизай» (м. Берегове), на території якого розміщені власні виноградники площею 272 га, два заводи, на яких виробляється вино, і виносховища, а також простора дегустаційна зала та Музей виноградарства і виноробства, в якому розповідають про культуру вживання вина та історію закарпатських напоїв у різні епохи: від Римської імперії до наших часів. У шато «Чизай» туристів приймають цілий рік і пропонують різні тури: від дегустацій та екскурсій до йоги й скандинавської ходьби на виноградниках та навіть авіатуру до виноробні та музично-гастрономічно-винного вікенду з Олегом Скрипкою.

Важливо, що компанія «Чизай» значну увагу приділяє сталому розвитку Закарпаття, яке має особливу природу та унікальний історико-культурний профіль, та розвиває винний туризм у контексті розвитку регіону і впроваджує у свою діяльність сучасні екологічні практики. Свідченням останнього є приєднання підприємства до ініціативи The Porto Protocol, яка об'єднує дбайливі до природи виноробні світу, та підписання навесні 2021-го року Листа принципів Протоколу Порто [4].

Крім того, винороби шато «Чизай» співпрацюють з експертами проекту «Підтримка розвитку системи географічних зазначень в Україні», що фінансується Європейським Союзом. Метою проекту, окрім узгодження географічних зазначень та розробки національного законодавства, також є розвиток та популяризація винного і гастрономічного туризму в регіонах, де є зареєстровані географічні зазначення. Однією з частин проекту є підпроект «Дороги вина і смаків України» [1].

У с. Мужієво Берегівського р-ну на туристів чекають у виноробні «Cotnar», відомій найбільшими в Україні виробничими приміщеннями (6 тис км²) з найновішим технологічним обладнанням та чималими площами угідь (180 га), на яких вирощується більшість із відомих європейських сортів винограду.

Вартою уваги є винарня Олександра Ковача (м. Ужгород Закарпатської області), відомого винароби, голови Асоціації виноробів і виноградарів Закарпаття та організатора свята молодого вина «Закарпатське божоле», у дегустаційній залі якого в центрі Ужгорода відвідувачам пропонується понад 30 позицій авторських вин.

У с. Великі Береги, що на Берегівщині, вирощуванням винограду понад 30 років займається І. Урста, який робить вино під брендом «Ursta Wine» та зберігає його у родинному підвалі «Шимегі Пінце» (Sümegi Pince), історія якого нараховує понад 400 років. Аби гості мали уяву, як в дорадянський період виготовляли вино на Закарпатті, у дегустаційній залі винарні презентовані старовинне обладнання, глеки, чаші, ін. [1; 7].

Значний внесок у розвиток винного туризму в Україні роблять українські сомельє, які додають до своїх колекцій місцеві сорти вин. Як результат, українським вином можна насолодитися у більшості ресторанів Києва та інших міст на всій території України. Політику споживання українського вина в Україні підтримує також Асоціація сомельє України (далі – АСУ), яка у 2019 р. започаткувала реалізацію некомерційного проекту «Винний Гід України». Націлений на розвиток та популяризацію українського виноробства, проект має на меті не просто розповісти про те, що в Україні є гарне вино, але й познайомити жителів країни з ним. Наразі фахівцями АСУ було оцінено понад 780 популярних вин від майже 200 національних виробників і за результатами проведеної роботи видано три томи друкованого видання.

На розвиток в Україні винного туризму спрямований міжнародний проєкт «Odessa Wine Week», який вперше пройшов у 2021 р. в Одесі. Запланований як щорічний, захід зібрав провідних фахівців винної галузі, вчених, виробників супутніх товарів і технологій, маркетологів, представників туристичної галузі, винних експертів та журналістів для обговорення проблем та перспектив розвитку еногастрономічного туризму, популяризації та просування брендів «українська кухня» та «українське вино» й інтеграції України у світове винне співтовариство. Крім того, на заході оголосили 30 найкращих українських вин.

Окрему сторінку винного туризму України формують винні фестивалі, відвідування яких часто є не лише «родзинкою» туристичних подорожей, але й самодостатньою метою відпочинку. Найбільш відоме винними фестивалями в Україні

та далеко за її межами є Закарпаття: фестивалі тут проводяться протягом усього року і збирають досить велику кількість відвідувачів.

Календар винних фестивалів на Закарпатті починається у січні, на Старий Новий рік, та відкривається фестивалем домашнього вина «Червене вино» у м. Мукачево – найстарішим, найбільшим та наймасовішим у регіоні фестивалем вина. На той час вино з минулорічного врожаю вже достатньо настоюється та набуває своїх найкращих смакових якостей. Гостям фестивалю пропонують як вина з класичних європейських сортів винограду, холодні та гарячі, так і традиційних для Закарпаття – Ізабелли, Лідії, Кадарки, Сапераві та Каберне. За підсумками фестивалю авторитетне журі обирає переможців у різних категоріях.

Щороку на початку весни у м. Берегово – неофіційній винній столиці Закарпаття – проходить міжнародний фестиваль «Біле вино», участь в якому беруть близько сотні великих підприємств та крафтових виноробів з України та Угорщини. Натхненниками фестивалю є члени ордену святого Венцела, який об'єднує кращих місцевих виноробів, зацікавлених у популяризації винної слави Березівщини.

У травні в м. Ужгороді відбувається гастрономічний фестиваль вина та меду «Сонячний напій». «Винна» частина фестивалю проходить у старовинних королівських підвалах під назвою «Совине гніздо», у яких відвідувачам пропонується продегустувати понад 50 якісних і «правильних» вин, сортових вин на основі європейських благородних сортів винограду та ексклюзивних авторських купажів. Спеціально створена дегустаційна комісія обирає найкращі вина, а їх виробники отримують «золоті», «срібні» й «бронзові» відзнаки.

У травні ще одним центром винного туризму на Закарпатті стає м. Виноградів, в якому відбувається фестиваль виноградарів-виноробів «Угочанська лоза». Покликаний познайомити жителів і гостей краю з цікавим та вишуканим світом вина, фестиваль, разом з цим, популяризує туристичний потенціал регіону, сприяє відновленню традицій місцевого виноградарства та виноробства.

Найвідоміший винний фестиваль регіону – «Закарпатське Божоле» – щорічно відбувається в м. Ужгород. Наприкінці року, в листопаді-грудні, найкращі винороби регіону пропонують своє найкраще молоде вино з урожаю поточного року, яке ще зберегло аромат сонця, запашного літнього дня і свіжого винограду [8].

Що стосується тематичних фестивалів в інших регіонах України, чи не найбільшої уваги серед них заслуговує вино-гастрономічний фестиваль «Kyiv Food and Wine Festival», на якому презентуються найкращі вина від українських виробників. Прикметно, що свою продукцію на фестивалі

представляють як невеликі крафтові винороби, так і потужні виробники вина. Участь у заході беруть також відомі сомельє та амбасадори винних брендів, з лекціями та дегустаціями. Маючи на меті просування та розвиток винної культури, організатори фестивалю роблять усе можливе, аби українці поважали та любили свої вина і дійсно на них розумілися [9].

Кілька десятків тисяч гостей у жовтні кожного року понад десять років поспіль збирає Свято сиру і вина у м. Львів. «Найкраще вино, багато файного сиру, вся Ваша дружня компанія на величезних диванах з соломи, за столами-бочками із справжнього дуба...» – так описують фестиваль самі організатори, і відвідувачі з ними цілком погоджуються. Окрім презентацій та дегустацій сиру і вина, учасники заходу мають можливість прослухати тематичні лекції від провідних виноробів та сомельє, а також розважитися, давлючи виноградний сік та змагаючись між собою у швидкості та вправності.

Висновки з проведеного дослідження. Наразі винний туризм є однією з найбільш перспективних галузей туристичного ринку України, і перспективи його розвитку безпосередньо пов'язані з наявністю у багатьох регіонах країни відповідного потенціалу, а також зростанням культури споживання вина та прагнення споживачів купати лише якісні вина. За умови грамотно вбудованої кампанії популяризації українського вина, наша держава вже в найближчій перспективі спроможна перетворитися у «винну Мекку» та потужний центр винного туризму.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вина України: Закарпаття. URL: <https://ukrainer.net/vyno-zakarpattia/> (дата звернення: 15.07.2022).
2. Винний туризм. URL: <https://travelyourway.com.ua/ua/planirovanie-samostoyatelnyh-puteshestvij/poleznye-melochi-v-poezdke/vinnyj-turizm/> (дата звернення: 10.07.2022).
3. Винні тури. URL: <https://www.navkoloua.com/tours-ukraine/wine-tours/> (дата звернення: 12.07.2022).
4. Виноробня Шато Чизай представляє Україну в дослідженні про сталий розвиток і винний туризм від університету Гайзенхайм і WineTourism.com. URL: <https://chizay.com/vynnyj-turyzm-zakarpattia> (дата звернення: 15.07.2022)
5. Іванов С. В., Домарецький В. О., Басюк Д. І. та ін. Винний туризм : підручн. Кам'янець-Подільський : ФОРМ Сисин О. В., 2012. 472 с.
6. Москаленко Д. М., Сильчук Т. А., Зуйко В. І. Розширення інноваційних послуг у сфері туризму. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 5–2. С. 33–38. URL : http://bses.in.ua/journals/2020/58_2_2020/8.pdf (дата звернення: 17.07.2022).
7. Топ-10 місць для винного туризму в Україні. URL: <https://vokrugsveta.ua/food/top-10-mists-dlya-vin-nogo-turizmu-v-ukrayini-30-10-2017> (дата звернення: 14.07.2022).

8. Фестивалі вина. URL: <http://spilka-vinorobiv.com.ua> (дата звернення: 14.07.2022).

9. Фестивалі вина: чому це важливо? URL: https://life.24tv.ua/festivali-vina-chomu-tse-vazhlyvo_n1737135 (дата звернення: 16.07.2022).

REFERENCES:

1. Vyna Ukrainy: Zakarpattia [Wines of Ukraine: Transcarpathia]. Available at: <https://ukrainer.net/vyno-zakarpattia> (accessed 15 July 2022).

2. Vynnyi turyzm [Wine tourism]. Available at: <https://travelyourway.com.ua/ua/planirovanie-samo-stoyatelnyh-puteshestvij/poleznye-melochi-v-poezdke/vinnyj-turizm/> (accessed 10 July 2022).

3. Vynni tury [Wine tours]. Available at: <https://www.navkoloua.com/tours-ukraine/wine-tours/> (accessed 12 July 2022).

4. Vynorobnia Shato Chyzai predstavliaie Ukrainu v doslidzhenni pro stalji rozvytok i vynnyi turyzm vid universytetu Haizenkhaim i WineTourism.com [Chateau Chizay Winery represents Ukraine in a study on sustainable development and wine tourism by Heisen-

heim University and WineTourism.com]. Available at: <https://chizay.com/vynnyj-turyzm-zakarpattia/> (accessed 15 July 2022).

5. Ivanov S. V., Domaretskyi V. O., Basiuk D. I. ta in. (2012). Vynnyi turyzm : pidruchn. [Wine tourism: manual]. Kamianets-Podilskyi : FOP Sysyn O. V. (in Ukrainian).

6. Moskalenko D. M., Sylchuk T. A., Zuiko V. I. (2020). Rozshyrennia innovatsiinykh posluh u sferi turyzmu [Expansion of innovative services in the field of tourism]. *Prychornomorski ekonomichni studii* [Black Sea Economic Studies] (electronic journal), vol. 58, no. 2, pp. 33–38. Available at: http://bses.in.ua/journals/2020/58_2_2020/8.pdf (accessed 17 July 2022).

7. Top-10 mistis dlia vynnogo turyzmu v Ukraini [Top 10 places for wine tourism in Ukraine]. Available at: <https://vokrugsveta.ua/food/top-10-mists-dlya-vinnogo-turizmu-v-ukrayini-30-10-2017> (accessed 14 July 2022)

8. Festyvali vyna [Wine festivals]. Available at: <http://spilka-vinorobiv.com.ua> (accessed 14 July 2022).

9. Festyvali vyna: chomu tse vazhlyvo? [Wine festivals: why is it important?]. Available at: https://life.24tv.ua/festivali-vina-chomu-tse-vazhlyvo_n1737135 (accessed 16 July 2022).